

Azərbaycan poeziyasında I Qarabağ Müharibəsinin təsviri və qadın obrazları

Elmira Məmmədova-Kekeç*

-Mündəricat-

1. Giriş
2. Yurd itkisi və Vətən həsrəti, övlad acısı
3. Xocalı soyqırımını və Azərbaycan qadını
4. Çadır şəhərciklərinin qadını
5. Nəticə

---

*Bakı Avrasiya Universiteti, professor/mamedovaelmira4@gmail.com

[Xülasə]

Müasir ədəbi prosesdə Qarabağ müharibəsi və onun tarixi nəticələri aparıcı mövzular sırasındadır. Başqa sözlə desək, son onilliklərdə baş verən tarixi hadisələr Azərbaycan ədəbiyyatının mövzu istiqamətini dəyişdirmiş, 1980-ci illərin sonundan davam edən yaradıcılıq prosesində Azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası, qaçqın və məcburi köçkünlər, Qarabağ müharibəsi, itirilmiş torpaqlar, çadır şəhərcikləri, vətən və yurd həsrəti, qərblilik duyğuları, bir sözlə, müharibənin səbəb olduğu bütün sosial-mənəvi problemlər əks olunmuşdur. Qeyd etməliyik ki, bu məsələlər yalnız Azərbaycan deyil, bütün türk xalqları ədəbiyyatında öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan yüzlərlə azərbaycanlı şairin poetik nümunələrini göstərə bildiyimiz kimi, türkmən şairi Oraz Yağmurun “Qarabağlı ananın ağısı” kitabını da qeyd edə bilərik. Həmin bədii əsərlərdə Qarabağlı anaların ümumiləşdirilmiş bədii obrazını görürük. Bu obrazla əzablardan doğulmuş, mətin iradəli Azərbaycan qadınının təsviri yaradılmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, müharibə, ana, şeir, qaçqın, şəhid, çadır, obraz

1. Giriş

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində müharibə mövzusu xüsusi yer tutur. Birinci və İkinci Dünya Müharibələri, Böyük Vətən Müharibəsi və Qarabağ müharibəsi ilə bağlı Azərbaycan ədəbiyyatında bir çox mənsur və mənzum nümunələr yaradılmışdır. XX əsrin əvvəllərində romantizm ədəbi cərəyanının böyük nümayəndələri Məhəmməd Hadi və Hüseyn Cavid insan və müharibə problemini fəlsəfi kontekstdə həll etməyə çalışdıqları kimi, Böyük Vətən Müharibəsi illərində “Hər şey cəbhə üçün” şüarı altında bütün şair və yazıçılar bu məsələ uğrunda səfərbər edildilər. Nəzərə alsaq ki, 23 aylıq müstəqillik dövrü istisna olmaqla, hər iki mərhələdə Azərbaycan Rusiyanın təbəçiliyində idi, ən yeni dövr ədəbiyyatında həm milli-azadlıq mübarizəsinin, həm də Qarabağ müharibəsinin əhəmiyyəti aydın olur. Təbii ki, əsrin sonlarında Qərbi Azərbaycandan (Ermənistan Respublikası) Azərbaycan türklərinin təmizlənmə prosesinin başlanması və 1990-cı il 20 Yanvar qırğını, ardınca Qarabağ müharibəsinin başlanması eyni əsrdə üç böyük müharibə yaşamış millətin bədii yaradıcılıq prosesində artıq ənənə və davamlılıq prizmasında inkişaf etmişdir. Bir cəhəti də vurğulamaq lazımdır ki, müharibə dövrü ədəbiyyatında, adətən, qadın obrazı arxa cəbhənin insanı kimi təsvir edilməkdədir. Amma Qarabağ müharibəsində Azərbaycan qadını Xocalı soyqırımında qətl edildiyi və digər döyüş bölgələrində erməni təcavüzünə məruz qaldığı, yəni birbaşa müharibə subyekti olduğu üçün onun əzab, işkəncə və iztirabları daha da çox və ürək göynəməndir. Məqalədə yalnız Qarabağlı anaların, bacı və nənələrin deyil, müharibədən zərər çəkmiş bütün soydaşlarımızın ümumiləşdirilmiş obrazı haqqında bəhs ediləcəkdir. Bu baxımdan “Sol ayağını itirmiş Qarabağlı gəncin nağılı” adlı şeirdə bir savaş əlili təsvir olunsada, həmin gəncin nakam

taleyinin fonunda bir ananın və sevgilinin də iztirablarını hiss edilir.

2. Yurd itkisi və Vətən həsrəti, övlad acısı

Müharibə nəticəsində düşmən işğalı altına keçmiş ərazilər və həmin torpaqların itirilməsindən keçən uzun müddət ərzində Vətənə qayıdış həsrəti bütün Qarabağ insanlarını narahat edən məsələlərdəndir:

*El yolu kəsilib, ay qarabağlı,
Bu kənddən o kəndə gediş-gəliş yox.
Uğursuz ayları say, qarabağlı,
Bizdə bundan savay ayrı bir iş yox! (Qarabağım,
2008: 24)*

Sanki Qarabağ insanı üçün artıq donmuş zaman məhfumu vardır. Həm coğrafi baxımdan, həm də zaman etibarilə bir “kəsir – natamamlıq” yaşayan əlil vətən övladının yarı hissəsi kimi ana yurdu da şəhiddir:

*Ayağını itirib,
Bir qarabuğdayı gənc.
Dayağını itirib,
Bu gün Qarabağlı gənc.*

*Vətən kimi bu cavanın,
Tən yarısı şəhiddi.
İdman dərindən azad-
Tən yarısı şəhiddi... (Qarabağım, 2008:(30)*

Şair daha sonrakı misralarda “*Kölgəsi yox solunda, əsgəri üzüb fikir/Hər avqustun sonunda/ Məzarına baş çəkir*”, – deməklə, yalnız görünən boşluğa deyil, görünməyən acılara da işarə etmişdir. Başqa sözlə, bu əlilin yanında olacaq sonasının, qoluna girəcək sevgilisinin də yeri boş görünməkdə və həm Vətən, həm

bədən, həm də ruh öz hissəsini itirmişdir.

“Hərb bitəcək” şerində də eyni məzmun ifadə olunmuşdur. Müharibə bitdikdən sonra yaşanacaq ağrılar şəhid anası və sevgilisinin timsalında qələmə alınmışdır; zamanla yaralar sağalsa da, həyat bərpa olunsada, şəhid vermiş ana və sevgililərin yalnızlığını, qəhrəmancasına həlak olan igid ərllərin boşluğunu heç nə doldurmür. Sönsuza qədər sızlayacaq ana qəlbinin yarası aşağıdakı misralarla ifadə olunmuşdur:

*Daim elə olacaqlar
yalqız, ağlar,
Elə oğul deyə-deyə
gözlərini
yumacaqlar...(Qarabağım, 2008:42)*

Döyüşlərdə sevgililəri şəhid olmuş nişanlılar da eyni həsrət, qərblilik və kədər duyğuları içində ölmüş arzularının burulğanında Allaha ümid yaşamaqdadırlar:

*Hərb bitəcək... bunu təkcə
Allah bilər,
Neyləyəcək sevdini
qurban verən sevgililər?..
Qəlblərində həsrət, qubar,
Nə vaxtacan qara geyib ağlayacaq
nişanlılar?.. (Qarabağım, 2008:43)*

“Bir çiçəklə gələcək” şerində romantik boya və təsvirlərlə ümidsiz xəyal dünyasının ağ atlı oğlanı canlandırılmışdır. Bu şeir sanki bir şəhid ruhun dilindən sevgilisinə söylənilmişdir; toyları olmayan, körpələri dünyaya gəlməyən sevgililərin elegiyası kimi səslənməkdə olan şeirdə ağ çiçək ruhu simvollaşdırılmışdır:

*Ağ çiçək kimi
açılmış əllərinə
qonmayacaq kəpənək körpəm.
Mən özüm körpə kimi
Həsrətinin
beşiyini*

Gözləyəcəm.

*Gözləyəcəm gələn yazı da,
Bir çiçəklə gələcək əcəlim.
Sənə bir çiçək dərmək istəsəm,
Bir çiçəklə də kəsiləcək
əllərim. (Qarabağım, 2008: 113)*

“Qarabağım – Qara bağrım” şerində müharibədə həlak olmuş kiçik yaşlı uşaqların və onların böyüyüb boya-başa çatmasını, toy edib gəlin gətirməsini görməyən anaların obrazları yaradılmışdır. Kiçik yaşında həlak olan uşaqların analarının qəlbindəki yara, gözlərindəki yaş isə çox-çox böyükdür. Şeirdə uşaqlar dağlara gedən şəkildə təsvir olunurlar. Dağ burada həm çatılmayan yaşın, həm ananın dərдинin, həm də uşaqların boylarının simvolu kimi çıxış edir: *O dağlara sarı /gedən o uşaqların / toylarına çox vardı, toy yaşına çatmadılar./ O dağlara sarı / gedən o uşaqların / ana gözü oxşayan / boylarına çox vardı hələ, öz boylarına çatmadılar...* (Qarabağım, 2008:49)

Vətən həsrəti ilə yaşayan anaların obrazı da son illər ədəbiyyatında xüsusi yer tutur. Bu baxımdan “Həmərsin çiçəkləri” şerində bu həzin ovqat ifadə olunmuşdur. Şair İlham Qəhrəmana xitabən yazılmış əsərdə *“Allah, qərib şairlərik / Anamız da qaçqın, köçkün”*, – (Qarabağım, 2008:55) deyən müəllif Salamın şerinin anasını ağlatdığını qeyd edir. Şeirdə yüksək obrazlılıq nümayiş olunmuş, qərib dağların ruhu, Ay, itburnu çiçəyinin qoxusu və şairin xiffəti, anasının qanlı yara olan qəlbi, şəhid ruhları arasında poetik paralelizm yaradılmışdır:

*O qərib dağların ruhu
Girər şair ruhuna.
Gecə Ay da uçub gələr
Bir həmərsin qoxusuna.
Ay işığı qan kimidi*

*Həmərsinin ləçəyində.
Ayrılıq qanlı yaradı
Anaların ürəyində.
O çiçəyin qoxusuna
Oyanar şəhid ruhları. (Qarabağım, 2008:56)*

“İşğal” adlı şeirdə müharibədən əvvəlki və sonrakı həyat təsvir edilmiş; öncəki mərhələdə adamlar və təbiət rəngarəng lövhələrlə, həyat eşqi ilə təsvir edilmişdir. “*Bu yolların ucunda ömrümüz ləçək-ləçək/ Saralmazdı, solmazdı... / İndi üzü qibləyə qarğış edir qarılar!*”, (Qarabağım, 2008: 75) – mısraları ilə bir ucda tumurcuq, ləçək ömrü, digər ucda isə qoca qarını təsvir etməklə, müharibənin qısa müddətdə bütün həyat sistemini alt-üst etdiyini vurğulanmışdır. Müharibə yalnız insanların deyil, heyvanların, quşların, böcəklərin də həyatını korlamış, nizamını pozmuşdur və bir milyona yaxın qaçqını olan məmləkət dağılmış qarışqa yuvasına bənzəməkdədir. Ömür-gününü başa vurmuş, müharibədə övladlarını, yaxınlarını itirmiş qarılar döyüşün qürub mərhələsi kimi diqqəti cəlb edir və hərbdən sonra tənha qalan qarılar qarğış etməkdədirlər.

“Ağlama” şeirində ömrü talan olan və qürbət eldə qərar tuta bilməyən anaların göz yaşları silinməyə çalışılır:

*Günləri dərdli-gileyli,
Qürbət elə salmaz meyli,
İl üstə il gəlib xeyli,
Ay ömrü talan, ağlama. (Qarabağım, 2008:81)*

Məlum olduğu kimi, hələ 1948–1953–cü illərdə Ermənistanda yaşayan Azərbaycan türkləri Stalinin əmri ilə xüsusi məqsədlə Azərbaycanın Mərkəzi Aran rayonlarına sürgün edilmiş, dağda, yaylaqda yaşamış bu insanlar yeni coğrafi şəraitə uyğunlaşa bilməyərək dünyalarını dəyişmişlər, beləliklə, “coğrafi soyqırım” həyata keçirilmişdir. 1988-ci illərin deportasiyasında və eləcə də

işğal olunan rayonlardan köçən əhalinin də müəyyən hissəsinin bu bölgədə məskunlaşması eyni faciəyə səbəb olmuşdur. Ədəbi nümunələr arasında bu baxımdan diqqəti cəlb edən “Qaçqın gəlin” şeirində həmin tarixi həqiqəti əks etdirən misralara da rast gəlirik:

*Yayda yaylağa gedərlər,
Səni sürdülər arana.
Yayın cırcırına çağır
Mən də duz basdım yarana. (Qarabağım, 2008:
93)*

“Od olub dağıldım bu aləm üstə” şeirində oğlunu cəbhəyə yola salan və bir xəbər tutmayan ana qəlbinin tələş və kədəri əks olunmuşdur:

*Uçan güllələrdən soruşdum səni,
Yerini demədi, qəhqəhə çəkdi.
Yatdığı səngərdən soruşdum səni,
Dinmədi, önmədə göz yaşı tökdü.*

Oğlunu axtaran ananın sualına güllələrin gülməsi, səngərin isə ağlaması bədii təzadla yanaşı, ölümdən xəbər verməkdədir. Hədəfinə çatan güllə nəşəli, onun cəsədini qoynuna alan səngər isə kədərli dir.

Bu şeirlər arasında diqqəti xüsusilə cəlb edən poetik nümunələrdən biri də “Ağ yuxular və yaşıl ümid” əsəridir. Həcm etibarilə də böyük olan bu əsərdə bir qarı nənənin obrazı yaradılmışdır. Nəvəsini müharibə itirən nənə yalnız yuxularında xoşbəxt olmaqdadır. Hər gün yatağına girəndə Allaha dua edən nənə “*Kəndin toz-torpaqlı yolunu görür / Görür ki, tapılıb itkin nəvəsi / İtkin nəvənin toyunu görür / Ağlayır – oynayıp / Oynayıp – ağlayır / Laçının havasına / Diksinib yuxuda qəfil / Oyanır / Göz açır çadır yuvasına / əllərini qaldırıp (Cadar əlləri ağaca bənzəyir)/ Gözlərin yaş yükünə / aparır / Çırağ gözlərin azalan nuru – öləziyir”* (Qarabağım, 2008: 192) Şeirdə ağ və yaşıl rəng ümid və inamı ifadə etməkdədir.

Sevgililər kontekstində qələmə alınmış şeirlərdən birində vağzalı Yasinə döənən şəhidlərimizin “toy”undan bəhs edilməkdədir. “Vağzalı tərsinə çal” şerinin not və sətirləri matəmlə köklənmişdir:

*Söyləmədi son sözü anasına,
Yetişmədi sevimli sonasına,
Qan qarışıb bu “toyun” hənəsinə,
Bəy tərifi çevrilibdi yasinə,
Vağzalı tərsinə çal, tərsinə!.. (Qarabağım,
2008: 196)*

Qeyd edək ki, türkmən şairi Oraz Yağmurun “Qarabağlı ananın ağısı” kitabı (2009) və eyniadlı şeri də Azərbaycanlı müəlliflərin uyğun əsərləri ilə səsleşməkdədir. Adil Cəmilin anasına ithaf olunmuş şeirdə Kəlbəcər qaçqını olan ananın yurd həsrəti ifadə edilmişdir.

3. Xocalı soyqırımı və Azərbaycan qadını

1992-ci il 26 fevral tarixində baş verən soyqırırmda həlak olan vətəndaşların arasında qadın və uşaqlar say çoxluğu təşkil etdiyi kimi, bu soyqırırmdan zərər çəkmiş qız-gəlin və ağbirçək analarımızın sayı çoxdur. Fəciə haqqında bir çox ədəbi nümunələr qələmə alınsa da, reallıq daha acı olduğu üçün qələm bu gerçəkləri təsvir etməkdən aciz qalmışdır. Bu baxımdan qələmə alınan əsərlərin bir çoxunda da sadəcə real təsvir yer almaqda, bədii rəng qatılmamaqdadır. Bu baxımdan aşağıdakı şeri qeyd edə bilərik. “Mənim Xocalı dərdim” adlanan bu əsərdə soyqırırmda çox ağır işkəncələrə məruz qalan qız-gəlinlərin taleyi heç bir poetik boya əlavə olunmadan təsvir edilməkdədir:

*Meyidlər üst-üstə oda qalandı,
Ağappaq qar üstə hamilə gəlin,*

*Cırılmış qarnından körpə salındı...
Hardandır, nədəndir düşməndə bu kin?...
(Qarabağım, 2008: 85)*

Döyüşdə şəhid olmuş övladların analarını “yetim” adlandıran Xəlil Rza Ulutürk onların nalə çəkmiş dillərini “kabab olmaq” ifadəsi ilə verir. Bundan başqa, Xocalıda çox faciəli şəkildə qətl edilən, körpəsi qucağında ölən anaların ümumiləşdirilmiş obrazı da Ulutürk yaradıcılığında qələmə alınmış, çovğunlu qış günündə anasının cəsədindən süd əmmək üçün ona yaxınlaşan körpənin təsviri verilmişdir. Ağ qarın üzərində laxtalanmış qanı ilə donmuş, sinəsindən yaralanmış ananın obrazı tükürpədidir:

*Donmuş torpaq-quru taxta, qan sinəmdə
laxta-laxta,
Qarmı dolan gözlərimə, ya çovuyan çovğun,
şaxta?
Körpəmmidir süd axtaran, döş axtaran
qaranlıqda?
Kiçik, tonbul əllərilə isinirəm mən bu vaxtda,
Qan iyinə qaçdı, gəldi... seyr elə ac yalquzağı,
Qanəməri, südəməri unutmazsan Od torpağı!
(Qarabağım, 2008: 222)*

“Qarabağ gözəli” başlıqlı şeirdə Xocalı soyqırımın qurbanlarından olan, həyat yoldaşını cəbhədə itirən və qaçqın düşərgəsində yetim qızı ilə tənha qalan qadının obrazı yaradılmışdır:

*Yağış yağır bu köhnə, təkərləri paslanan
vaqonların üstünə. Göz yaşında islanan
üzünə bu qadının yağış yağır. Vaqonun
qapısında dayanıb qadın baxır. Və onun
içəridə uyuyan xəstə qızı yuxuda
nəsə görüb qışqırır. Bu uşağı qorxudan
nədi? Bir Allah bilir. Hələ on üç il qabaq
Xocalıdan qaçanda qarnındaydı bu uşaq.
O qaçdıqca, elə bil bir az ondan qabaqda*

qarnını təpikləyib yüyürürdü uşaq da... (URL-1)

“Xocalı rekviyemi” başlıqlı şeirdə də qoca bir qarının təsviri yaradılmışdır. Soyqırımın edildiyi zamana işarətlə “qar”dan, əzizlərini müharibə itirib, çadırda təkbaşına yaşayan bir “qarı”dan bəhs edən müəllif torpağın bənizində dırmıq, qarının isə üzündə dırnaq yerinin olmasını göstərməsi hələ acısı qaysaqılanmamış yaralardan xəbər verir; qarının üzündəki dırnaq yeri yaxınlarının ölüm izləridir:

Qar altında torpaq yatar,

Bənizində dırmıq yeri.

Bu çadırda bir qarı var

Üz-gözündə dırnaq yeri. (Qarabağım, 2008: 214)

Son dövrlərdə yazılmış bayatılarda həmin nənələrin vətən nisgili də ifadə olunmaqdadır:

Yazım payıza döndü,

Gülüm yarpıza döndü,

Vətənin iyi gəldi

Ürəyim buza döndü..... (Qarabağım, 2008: 203)

Dörd misrada bütün faciələri əks etdirə bilən müəllif təzadlar vasitəsilə həyat və ölümü simvolizə etməkdədir. Yarpız qoxusu vətənin iyini, vətən qoxusu isə ölümü simvollaşdırır.

4. Çadır şəhərciklərinin qadını

Məlum olduğu kimi, qaçqın düşərgələri olan çadır şəhərcikləri müharibədən zərər almış insanların ən acı həyat həqiqətidir və bu baxımdan bir çox əsərlərdə çadırlarda yaşayan qadınların və ailələrin də dərdləri ifadə edilmişdir. Şeirlərdən birində çadır şəhərciyi “*Anamın söz əlçiyidi, Atamın cırıq cibidi, Körpələrin evciyidi*”, (Qarabağım, 2008: 201) – təşbehi ilə ifadə olunur. Xüsusilə bu şəhərciklərin daimi sakinləri olan qadınların belini

bükən çadırlarda “*heç kim Nazim Hikmət olmaq istəmir / Yorğundu burada göz qapaqları insanların / əllərini, baxışlatını gizlətmək istəyir / göyüzündən insanlar burada / Qonağı-qarası olmur / Aşının qarası, küftəsi olmur / Zaman xəbirlərdə ələdir burada*” (Qarabağım, 2008: 32) ifadələri ilə acı reallıqlar səsləndirilməkdə, insanların yalnız sosial deyil, mənəvi böhranları da təsvir edilməkdədir.

Həyat yoldaşını cəbhədə itirmiş qadınların da ağır yükü, sevgisi və vəfası “Ay ata!” şerində qələmə alınmışdır. Çadır həyatı yaşayan qaçqın bir uşağın anasının dilindən yazıldığı şeirdə yetim qalan ailənin darmadağınlığı və ağır sosial durumu ifadə edilmişdir:

*Anam çadırdadır, Hikmət əsgərdə,
Mənsə sürünürəm kənddə, şəhərdə.
Gəl topla ailəni, olaq bir yerdə,
Yolunu gözləyir anam, ay ata! (Qarabağım, 2008: 217)*

Beləliklə, Vətən, övlad, sevgili, nişanlı, həyat yoldaşı itirən qadınların ümidi yenə də Azərbaycan ərlərinədir. Həyatları alt-üst olmuş bu qadınların yaralarına məlhəm itirilmiş torpaqların geri qaytarılması, düşməndən qisas alınması və gənc nəslin bu ruhda tərbiyəsi olmuşdur.

II Qarabağ müharibəsi onların bu arzusunu gerçəkləşdi, Vətən uğrunda şəhidlik zirvəsinə yüksəlmiş bir qadın kimi bütün Azərbaycan xalqının yaddaşına yazılan Arəstə Kərim qızı Baxışovanın, general Polad Həşimov və digər əziz şəhidlərimizin şücaətləri və Vətən sevgiləri ən yeni yaradıcılıq nümunələrinin mövzusunə çevrildi.

5. Nəticə

Beləliklə, Azərbaycan xalqı XX əsrin başlanğıcında olduğu kimi sonlarında da ermənilərin hücumuna məruz qalmış, öncə Ermənistandan azərbaycanlılar deportasiya edilmiş, daha sonra Azərbaycanın Qərb əraziləri işğala məruz qalmışdır. Qarabağla yanaşı, digər qonşu rayonlar da işğal edilmiş, beləliklə, bir milyondan çox azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün kimi Azərbaycanın digər bölgələrində məskunlaşmış, illər boyu evsiz, vətənsiz yaşamış, məhrumiyətlərlə üzləşmişdir. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra torpaqların müəyyən qismi geri qaytarılmış və Zəngilanın Ağalı kəndi ilk olmaqla artıq məcburi köçkünlər vətənlərinə qayıtmağa başlamışdır. Bu illər ərzində əhalisinin sayı on milyon olan Azərbaycan Respublikasının bir milyon nəfərinin qaçqın və məcburi köçkün statusunda olması digər vətəndaşların da həyatında izlər qoymuşdur. Bu izlər tarixlə yanaşı, onun daima arxa fonu olan ədəbiyyatın da məzmun özəlliklərinin müəyyənləşməsində böyük rol oynamışdır. Qadınlar müharibədən ən çox zərər çəkən şəxslərdən olmuş, Azərbaycan poeziyasında müharibə və köç kontekstində obrazları yaradılmışdır. Xocalıda şəhid olan, övladını və əzizlərini itirən və ya qaçqın düşən, uşaqlığını, gəncliyini yaşaya bilməyən bu insanlara yüzlərlə şeirlər həsr edilmişdir.

[ABSTRACT]

Description of the First Karabakh War and female
characters in Azerbaijani poetry

Elmira Mammadova-Kekeç(Baku Eurasian University)

The Karabakh war and its historical consequences are among the leading topics in the modern literary process. In other words, the historical events of recent decades have changed the subject direction of Azerbaijani literature. Deportation of Azerbaijanis from Armenia, refugees and obligatory refugees, Karabakh war, lost lands, tent cities, homesickness, feelings of alienation, in a word, all social and moral problems caused by the war were reflected in the creative process, which continued from the end of the 1980s. We should note that these issues are reflected in the literature of all Turkic peoples, not only Azerbaijan. In this regard, we can mention the poetic examples of hundreds of Azerbaijani poets, as well as the book " The elegy of a mother from Karabakh" by Turkmen poet Oraz Yagmur. In those artistic works, we see a generalized artistic character of Karabakh mothers. With this character, a character of a strong-willed Azerbaijani woman born from suffering was created.

KeyWords: Azerbaijan, Karabakh, war, mother, poem, refugee, martyr, tent, image

[Ədəbiyyat]

Karaman Erdal. Qarabağım – Qarabağrım. (Qarabağ şeirləri antologiyası). Bakı,
Nurlar, 2008

Yağmur Oraz. Qarabağlı ananın ağsı. Bakı, MBM, 2009

URL – 1 <http://www.sevgisiir.com/siroku.asp?ID=23633>

[한국어 번역본]

아제르바이잔 시에서 나타나는 카라바흐 전쟁 묘사와 여성 이미지

엘미라 맴매도바(Elmira Mammadova)*

-차 례-

1. 서론
2. 고향 상실과 향수병, 아이들의 고통
3. 호잘르 학살과 아제르바이잔 여성
4. 텐트 도시의 여성들
5. 결론

[한국어초록]

현대 문학 전개 과정에서 카라바흐 전쟁과 그로 인한 역사적 결과들은 시대를 이끈 주제 중 하나이다. 다시 말해, 최근 수십 년간 벌어진 역사적 사건들은 아제르바이잔 문학의 주제 방향을 바꾸어 놓았으며, 1980년대 말부터 아제르바이잔 문학 창작에는 아르메니아에서의 아제르바이잔인 추방, 난민과 국내 실항민, 카라바흐 전쟁, 잃어버린 영토, 텐트로 된 도시, 향수병, 소외감 등 한마디로 전쟁으로 인한 모든 사회적·도덕적 문제들이 반영되었다. 이러한 문제가 아제르바이잔뿐만 아니라 모든 튀르크 민족의 문헌에 반영되어 있다는 점에 주목해야 한다. 이러한 맥락에서 아제르바이잔 시인 수백 명의 시와 동시에 투르크멘 시인인 오루즈 야그무르의 ‘카라바흐내기(카라바흐 출신이라는 뜻) 어머니의 엘리지’도 편찬되었다. 이와 같은 작품들에서 우리는 카라바흐 어머니들의 전반적인 예술적 이미지를 본다. 이 이미지에서 고통에서 태어난 강한 의지를 지닌 아제르바이잔 여성 이미지가 형상화되었다.

주제어: 아제르바이잔, 카라바흐, 전쟁, 어머니, 시, 난민, 희생자, 텐트

1. 서론

전쟁이라는 주제는 20세기 아제르바이잔 문학사에서 특별한 위치를 차지한다. 아제르바이잔 문학에서는 제1차 및 2차 세계대전, 대조국전쟁 및 카라바흐 전쟁과 관련된 시와 산문 등 많은 작품이 창작되었다. 20세기 초 낭만주의 문학의 위대한 대표자인 매함매드 하디(Məhəmməd Hadi)와 휘세인 자비드(Hüseyn Cavid)는 철학적 맥락에서 인간과 전쟁의 문제를 해결하려고 노력했으며, 대조국전쟁에서도 시인과 작가들은 ‘모든 것은 전선을 위해’라는 슬로건을 내걸고 이 문제에 몰입했다. 아제르바이잔이 위에서 언급한 두 시대에는 23개월의 독립 기간을 제외하고는 러시아의 지배를 받았음을 감안할 때, 가장 최근의 문헌에서 민족해방투쟁과 카라바흐 전쟁의 중요성은 분명해진다. 세기말에 벌어진 서부 아제르바이잔(아르메니아 공화국)에서의 아제르바이잔 튀르크인 제거 과정의 시작과 1990년 1월 20일 사건에 이어서 카라바흐 전쟁의 발발은 같은 시대에 전쟁을 세 번 겪은 민족의 예술 창작 과정이 전통과 연속성의 프리즘 안에서 발전하도록 했다. 전쟁기의 문학에서 여성은 일반적으로 후방의 인물로 묘사된다는 점을 강조해야 한다. 그러나 카라바흐 전쟁에서 아제르바이잔 여성들은 호잘르 집단 학살로 살해됐고 각종 전쟁 지역에서 아르메니아인들로 인해 성폭행을 당하였으므로, 즉 그들이 전쟁의 직접적인 대상이었기 때문에 아제르바이잔 여성들의 고통 및 애환은 전면에 자리하며 훨씬 더 크고 가슴 아프게 다가온다. 본 논문은 카라바흐 어머니들, 자매 및 할머니 뿐만 아니라 전쟁으로 고통받는 우리의 모든 시민의 일반화된 이미지를 다룰 것이다. 그런 점에서 ‘왼쪽 다리를 잃은 카라바흐 청년의 동화’라는 시는 전쟁으로 인한 장애인을 묘사하고 있지만, 그 청년의 불행한 운명을 바탕으로 어머니와 연인의 고통도 느낄 수 있다.

2. 고향 상실과 향수병, 아이들의 고통

전쟁 결과 적에 의해 점령된 영토와, 고향을 잃은 후 오랫동안 고국으로 돌아가고자 했던 열망은 모든 카라바흐 사람들을 고민에 빠지게 한 문제였다:

고향으로 가는 길이 막혔다, 카라바흐 사람들,
이 시골에서 저 시골로 왕래가 없다.
성공하지 못한 달들을 세라, 카라바흐 사람들,
우리에게 이것 외에는 일이 없다! (Qarabağım, 2008: 24)

카라바흐 사람들에게는 얼어붙은 시간의 신비가 있는 것 같다. 지리적으로나 시간적으로나 조국은 마치 “불완전”을 살아가는 조국의 장애인 아이와 같이 하나의 희생자이다:

발을 잃었고,
한 명의 검은 젊은이.
기둥을 잃었고,
오늘날 카라바흐 젊은이.

고향 같은 이 젊은이들의,
반은 희생자이다.
운동 수업에서 일어난 문제-
반은 순교자이다... (Qarabağım, 2008:(30)

시인은 다음 문장에서 ‘왼쪽에는 그늘이 없다, 군인이 고민에 빠졌다 / 매 8월 말에 / 무덤을 찾는다’-라고 하면서 보이는 공허뿐만 아니라 보이지 않는 고통을 가리켰다. 즉, 군인은 그와 함께할 연인의 자리가 빈 것을 발견했고 고향, 영혼, 몸과 자신의 감정을 잃었다.

‘전쟁이 끝날 것이다’ 시에서도 같은 내용이 표현되었다. 전쟁이 끝

난 후 겪게 될 고통은 희생자의 어머니와 그의 연인의 이미지로 나타났다. 육체적인 상처는 시간이 지나면 아물지만 전쟁에 희생당한 자녀들을 둔 어머니들과 연인의 희생을 지켜본 여성들의 외로움, 영웅적으로 죽은 희생자들의 빈 자리는 결코 회복되지 않는다. 영원히 고통을 겪을 희생자 어머니의 마음속 상처는 다음 구절에 표현되어 있다:

그들은 늘 혼자 울 것이다,
그들은 아들, 아들 하면서 눈을 감을 것이다... (Qarabağım, 2008:42)

전쟁에서 희생된 이의 약혼자들도 같은 고통, 외로움, 소외감 및 슬픔의 감정과 빛바랜 희망의 소용돌이에서 알라흐님을 바라보고 살아간다:

전쟁은 끝날 것이다... 이는 알라흐님만 알 것이다,
사랑하는 사람을 잃은 연인들은 어떻게 할 것인가?...
그들의 마음속 그리움, 슬픔
언제까지 약혼자들은 검은 옷을 입고 울 것인가?... (Qarabağım, 2008:43)

‘한 꽃으로 미래’ 시에서는 낭만적 색채와 이미지로 희망 없는 꿈속 세계에서 백마를 탄 소년의 모습이 등장한다. 이 시는 희생자의 영혼이 사랑하는 사람에게 말하는 투로 쓰였다. 결혼식을 올리지 못한, 아이를 낳지 못한 연인들의 엘레지(Elegy)처럼 들리는 이 시에서는 희생자의 영혼이 하얀 꽃으로 상징화되었다:

하얀 꽃처럼 벌어진 두 손에 아이 나비가 앉지 않을 것이다.
나는 아이같이 요람을 기다릴 것이다.

다음 봄도 기다릴 것이다,
하나의 꽃으로 내 끝이 올 것이다.
당신에게서 하나의 꽃을 따고 싶으면,
하나의 꽃으로 나의 손들이 갈라질 것이다.(Qarabağım, 2008: 113)

‘나의 카라바흐-나의 검은 심장’ 시에서는 아들이 전쟁에서 사망했기 때문에 아이들이 성장하여 결혼하고 신부를 데려오는 모습을 보지 못한 어머니들의 이미지가 표현된다. 어린 나이에 세상을 떠난 아이들의 어머니들 마음속 상처와 두 눈에 고인 눈물의 깊이는 헤아릴 수 없을 정도다. 시에서는 아이들의 산행 모습이 묘사된다. 산은 아이들이 도달할 수 없는 나이, 어머니의 고통의 크기, 아이들의 자라나는 키를 상징한다: 그 산들로 향해 / 가는 그 아이들의 / 어머니의 눈이 바라보는 / 그 키에 도달하지 못하였다… (Qarabağım, 2008:49)

고향에 대한 그리움을 안고 살아가는 어머니들의 모습은 현대 문학에서 특별한 위치를 차지하고 있다. ‘개장미 꽃들’ 시에서는 이것이 잔잔한 어조로 표현되었다. 시인 일함 개흐래만(İlham Qəhrəman)에게 헌사된 이 작품에서 ‘알라흐님, 우린 불쌍한 시인들이다/ 우리의 어머니도 난민이다;-(Qarabağım, 2008:55) 라고 말한 시인의 어머니는 이 시로 인해 눈물을 흘렸다고 한다. 시에서는 낮선 산들의 영혼, 달, 개장미 꽃의 향과 시인의 슬픔, 그 어머니의 피투성이 된 마음과 희생자의 영혼이 시적으로 평행하게 이미지화됐다:

그 낮선 산들의 영혼이
시인의 영혼으로 들어간다.
밤에 달도 날아와서 울 것이다
한 송이 개장미의 향으로.
달빛은
개장미 꽃잎의 피 같다.
이별은 피로 된 상처다,
어머니들의 마음에서.
그 꽃의 향으로
희생자들의 영혼이 애탄다. (Qarabağım, 2008:56)

‘침략’이라는 시에서는 전후의 삶이 묘사되었다. 전쟁 이전은 사람들과 자연이 다채롭고도 사랑스럽게 어울린 시기로 묘사되었다: ‘이 길들

의 끝에서 우리의 인생이 꽃잎같이 / 시들지는 않았다... / 지금은 키블라¹ 쪽으로 늙은이들이 악담한다... (Qarabağım, 2008:75)- 몇몇 문장에서는 새싹과 꽃잎의 생명, 다른 문장에서는 늙은 여성을 묘사함으로써 전쟁이 단기간에 삶 전체를 뒤흔들었다는 점을 강조했다. 전쟁은 사람뿐 아니라 동물, 새, 곤충의 삶도 망쳐 놓았고, 난민이 약 100만 명 발생한 나라는 파괴된 개미집처럼 묘사됐다. 전쟁에서 삶을 마감하고 아이들과 사랑하는 사람들을 잃은 노파들은 전쟁에서의 일몰 이미지로 강조되고, 종전 후 홀로 남겨진 노파들은 저주의 말을 되뇌는다.

‘울지 마라’ 시에서는 타국으로 피난을 간 뒤 인생이 망가진 어머니들의 눈물을 닦아주려는 시도가 보인다:

나날이 고통스럽고,
타국에 관심 없는,
몇 해가 지나가면서,
인생이 강탈된 자, 울지 마라. (Qarabağım, 2008:81)

알려진 바와 같이 1948~1953년 아르메니아에 거주하던 아제르바이잔 튀르크인들은 스탈린의 명령으로 특별한 목적을 위해 아제르바이잔의 중부 지역(더운 지역)으로 추방되었다. 원래 산악지대처럼 시원한 지역에 거주했던 이들은 새로운 지리적 조건에 적응하지 못하여 목숨을 잃었다. 따라서, “지리적 학살”이 수행되었다. 1988년의 추방과 1990년대 아르메니아에 의해 침략당한 영토에서 피난 온 주민들의 정착 중 일부는 이 같은 비극을 일으켰다. 이러한 관점에서 주목받는 ‘난민 며느리’라는 시에서는 그 역사적 사실을 반영하는 구절이 나타난다:

여름에는 산으로 간다,
당신을 더운 지방으로 보냈다.
여름 무더위에
내가 내 상처에 소금을 놓았다. (Qarabağım, 2008: 93)

1 예배의 방향으로 메카의 카바를 향한 방향이다.

‘불이 되어 이 세상으로 흩어진다’ 시에서는 아들을 전쟁터에 보내고 나서 아무 소식을 듣지 못한 어머니의 마음속 소란과 슬픔이 드러난다:

날아가는 총알들에게 당신은 물었다,
네가 있는 곳을 알려주지 않았다, 웃었다.
자는 도랑에서 당신은 물었다,
말하지 않고 눈물을 흘렸다.

아들을 찾는 어머니의 질문에 대한 총알의 웃음과 도랑의 울음은 예술적 대비일 뿐만 아니라 죽음의 신호이기도 하다. 목표에 도달한 총알은 기뻐하고, 아들의 몸을 품에 안은 도랑은 슬퍼한다.

여러 편의 시 중에서 특히 눈길을 끄는 작품은 ‘하얀 꿈과 녹색 희망’이다. 분량이 상당한 이 작품은 할머니의 모습을 형상화한다. 전쟁에서 손자를 잃은 할머니는 오로지 꿈에서만 행복하다. 매일 침대에 누워서 잘 때 알라흐에게 기도하는 할머니는 ‘시골의 먼지가 가득 찬 길을 본다 / 실종된 손자가 발견됐는지를 본다 / 실종된 손자의 결혼식을 본다 / 춤을 춘다- 울어요 / 놀란 상태로 / 꿈에서 깬다 / 텐트로 된 집에서 눈을 뜬다 / 손을 올리면서 / 손을 눈물 쪽으로 내민다 / 그의 눈빛이 약해진다/(Qarabağım, 2008: 192).’ 시에서 흰색과 녹색은 희망과 믿음을 표현한다.

연인과 관련된 시들 가운데 한 작품에선 바그잘르(vağzalı)²가 야신(yasin)³으로 바뀐 희생자들의 ‘결혼식’이 다루어진다. ‘바그잘르를 거꾸로 연주하라’ 시의 음표와 구절들은 애도에 뿌리를 두었다.

마지막 말을 어머니에게 하지 않았다,
사랑하는 연인에게 도달하지 못하였다,
이 ‘결혼식’ 분위기에 피가 섞였다,

---

2 아제르바이잔에서 결혼식 때 부르는 음악

3 장례식 때 부르는 기도

신랑의 칭찬이 야신으로 바뀌었다,
바그잘르를 거꾸로 연주해라, 거꾸로!...(Qarabağım, 2008: 196)

투르크멘 시인 오라즈 야그무르의 ‘카라바흐내기(카라바흐 출신이라는 뜻) 어머니의 엘리지’(2009) 시 역시 아제르바이잔 시인들의 작품과 동일한 의미를 지닌다. 아딜 재밀(Adil Cəmil)이 어머니에게 바친 시에서는 켈배자르(Kəlbəcər) 난민 어머니의 향수병이 반영되었다.

3. 호잘르 학살과 아제르바이잔 여성

1992년 2월 26일에 발발한 학살로 인해 사망한 시민의 대다수가 남성과 어린이인 것처럼, 이 대량 학살로 인해 피해받은 여성의 수도 적지 않다. 비극에 대한 많은 문학적 작품들이 집필됐지만, 현실이 더 씁쓸한 고로 펜으로 이러한 현실을 묘사하기는 쉽지 않다. 그런 의미에서 학살을 다룬 많은 작품은 사실적인 묘사 위주이며 예술적 색채는 특별히 더해지지 않았다. ‘나의 호잘르 고통’이라는 작품에서는 학술에서 가혹한 가문을 당한 여성들의 운명에 시적 색채가 더해지지 않고 있는 그대로 묘사되었다:

시체들이 서로 겹겹이 쌓여 불로 태워졌다
하얀 눈 위에서 임산부는,
찢어진 배에서 아기가 나오게 하였다...
적이 이러한 증오를 왜 가지고 있을까?... (Qarabağım, 2008: 85)

전쟁 희생자들의 어머니들을 ‘고아’라고 부르는 헬릴 르자 울루튀르크는 그 어머니의 ‘신음’을 ‘케밥이 되다’라고 표현한다. 케밥 요리는 ‘숯 위에서 굽고 타는 방식’으로 조리되기 때문이다.

또한, 호잘르에서 아이를 팔에 안은 채 비극적으로 살해된 어머니의 일반화된 이미지는 울루튀르크의 창작에서도 볼 수 있다. 눈보라가 몰아치는 겨울에 어머니의 시체에서 모유를 빨기 위해 다가가는 아기의

모습이 표현되었다. 하얀 뱃속에 응고된 피로 얼어붙은 어머니의 모습이 가슴에 상처를 입힌다:

얼은 땅-마른 나무, 피는 내 가슴에는 피가 응고-응고,
내 눈으로 들어가는 것은 눈인가, 눈보라인가? 서리인가?
어둠 속에서 우유를, 젖을 찾는 아기가 내 아이인가?
이 시간에 그의 작고 통통한 손으로 나는 따뜻해진다,
피의 냄새로 뛰어왔다... 구경하라, 늑대를,
피를 빠는 자, 모유를 빠는 자를 잊지 않을 것이다, 불의 땅!(Qarabağım,
2008: 222)

‘카라바흐 미인’이라는 시에서는 호잘르 학살의 피해자 중 한 명이자, 남편을 전쟁에서 잃고 난민캠프에 딸과 남게 된 여성의 이미지가 표현된다:

오래되고 바퀴가 녹슨 열차들 위에 비가 오고 있다.
눈물로 젖은 이 여성의 얼굴 위에 비가 오고 있다.
열차의 문에서 여성이 보고 있다.
그리고 그 안에서 잠자고 있는 아픈 딸이 꿈속에서 뭔가를 보고 외친다.
이 아이를 두렵게 하는 것이 무엇일까? 알라흐님만 안다.
13년 전 호잘르에서 도망갔을 때 이 아이는 그녀의 뱃속에 있었다.
그녀는 앞에서 뛰었을 때 뱃속 아기가 그를 차면서 그보다 앞에서 뛰고 있는 것 같았다... (URL-1)

‘호잘르 레퀴엠’(Xocalı rekviyemi)이라는 시에서는 노파의 이미지가 표상된다. 시인은 학살 당시를 언급하면서 눈 때문에 사랑하는 사람들을 잃고 텐트 안에서 홀로 살아가는 ‘노파’에 대해 얘기한다. 땅 위의 갈퀴 자취와 노파의 얼굴에 있는 손톱 자취를 비교하여 제시하는 것은 아직 치유되지 않은 상처를 의미한다. 노파의 얼굴에 있는 손톱 자취는 지인들의 죽음의 자취이다:

눈 밑에서 땅이 잔다,

얼굴에는 손톱 자취.
이 텐트에는 노파 한 명이 있다,
얼굴에는 손톱 자취. (Qarabağım, 2008: 214)

최근에 작성된 바야트(bayatı)⁴들에서는 할머니들의 고향에 대한 그리움과 슬픔도 반영되었다.

나의 봄이 가을로 변하였다,
나의 꽃이 박하로 변하였다,
고향의 향이 풍겼다
나의 마음이 얼음으로 변하였다… (Qarabağım, 2008: 203)

위 네 문장으로 전쟁의 비극을 다 반영하는 작가는 삶과 죽음을 대조를 통해 표현한다. 박하의 향은 고향의 향을, 고향의 향은 죽음을 상징한다.

4. 텐트 도시의 여성들

잘 알려진 바와 같이 난민 텐트와 천막 도시는 전쟁으로 피해 입은 사람들의 삶에서 가장 고통스러운 현실이다. 따라서 텐트에서 생활하는 여성과 가족의 문제는 많은 작품에서 표현된다. 이 문제를 다룬 시들 중 한 편에서는 텐트 도시를 ‘어머니의 어휘… 아버지의 찢어진 주머니다, 아기의 집이다’ (Qarabağım, 2008: 201)라고 은유한다. 이 텐트 도시 시민인 여성들의 등을 특히 구부리게 하는 것은 ‘아무도 나침히키메트(Nazim Hikmət)가 되고 싶지 않다 / 여기서는 사람들의 눈가가 피곤하다 / 손과 시선들을 숨기고 싶다 / 사람들 집에는 손님이 없다 / 플로브(전통 음식)에는 고기가 없고 쿠프태(küftə, 고기로 만든 음식)가 없다 / 여기서 시간은 체에서 걸러진다’ (Qarabağım, 2008: 32)라는 문장들로 재현된 현실로 설명되는 영적 위기이다.

---

4 아제르바이잔 전통 시 장르 중 하나.

남편을 전쟁에서 잃은 여성들의 무거운 짐, 사랑과 충성은 시 ‘아버지여!’에서 드러난다. 천막에서 사는 한 난민 아이의 말로 쓰인 이 시에는 한 가족의 파괴와 어려운 사회의 현실이 표현되었다:

어머니는 천막에 있다, 히크메트는 군대에 있다,
나는 시골과 도시에서 기어가고 있다.
가족을 한 곳에 모아라, 같이 있자,
어머니가 당신을 기다리고 있다, 아버지여! (Qarabağım, 2008: 217)

따라서 조국, 아이, 연인, 약혼자, 배우자를 잃은 여성들의 희망은 여전히 아제르바이잔인 남성들에게 있다. 인생이 역전된 이 여성들의 상처 치유법은 잃어버린 땅의 수복, 적에 대한 복수를 갈망하는 것이었으며 젊은 세대를 이러한 정신으로 교육하는 것이었다.

2차 카라바흐 전쟁은 그들의 꿈을 이루게 하였다. 조국을 위해 희생한 여성으로서 모든 아제르바이잔인의 기억에 자리 잡은 아래스태 캐림 그즈 바흐소바(Arəstə Kərim qızı Baxışov), 장군 폴라드 해시모브(Polad Həşimov) 뿐만 아니라 소중한 모든 희생자들의 용기와 사랑은 문학 창작의 최신 주제로 거듭났다.

5. 결론

아제르바이잔인들은 20세기 초와 말엽에도 아르메니아인들의 공격을 받았다. 먼저 아제르바이잔인들은 아르메니아에서 추방되었고, 이후 아제르바이잔의 서부 영토가 침략되었다. 카라바흐 외 다른 근방 지역도 점령되어 백만 명 이상의 아제르바이잔인이 난민 및 국내 실향민이 된 채 아제르바이잔의 다른 지역에 정착했다. 그들은 몇 년 동안 집과 고향 없이 살았고 궁핍에 직면했다.

2차 카라바흐 전쟁 이후 토지의 일부분이 반환되었고, 잔길란(Zəngilan)의 아갈리 시골(Ağalı kəndi)을 시작으로 국내 실향민들이

자신의 고향으로 돌아가는 문을 열었다. 그 흘러간 세월 동안 전체 인구가 천만 명인 아제르바이잔공화국 인구의 백만 명이 난민과 국내 실향민이었기에 나머지 인구의 인생도 큰 영향을 받았고 전쟁의 흔적이 아로새겨졌다. 이러한 흔적은 항상 역사적 배경이 자리하는 문학의 내용적 특징을 결정짓는 중요한 역할을 해왔다. 여성은 전쟁에서 가장 고통받는 사람 중 하나였으며, 그들의 이미지는 아제르바이잔 시에서 전쟁과 이주의 맥락에서 만들어졌다. 호잘르에서 희생당한 이, 자녀나 지인을 잃은 사람들, 난민이 된 이들, 어린 시절과 젊은 시절을 살아갈 수 없었던 사람들에게 많은 시가 헌사됐다.